

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRKİYE - İSLAM ÜLKELERİ MÜNASEBETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Metin HÜLAGÜ*

Tarihin seyri içerisinde Türk-Arap ilişkilerinde aralarında müşterek din olarak yer alan İslamiyet'in önemli bir yeri ve fonksiyonu olmuştur. Bu fonksiyon, milliyetçilik duyguları ve Batılı devletlerin vaatlerine kanarak asırlardır yan yana ve beraberce yaşadıkları Osmanlı yönetimine kıyamda bulunmalarından kısa bir müddet sonra ülkelerinde bağımsızlık yerine Hıristiyan ve Yahudi idarelerinin hüküm sürmeye başladığını görmeleri ile hatalarını anlamalarından sonra da önemli roller icra etmiştir. Esasen yirminci yüzyılın başlarında İslam ülkeleri tam bir çaresizlik içerisinde kalmışlar ve bu çaresizlik kendilerini zorunlu olarak bir takım kurtuluş yolları aramaya itmiştir. Örneğin 20 Şubat 1919'da Emanullah Han'ın iktidara geçmesinden sonra Afganistan İngiltere'ye karşı savaş ilan etmiş; İran, Asya'da genişlemekte olan Bolşevik hareketini fırsat bilerek İngiliz himayesinden kurtulma çabasına koyulmuş; Libya Senusileri Trablusgarb'da İtalyan askeri varlığına ve siyasi faaliyetlerine mukavemet etmeye çalışmış; Mısır'da Vefd Partisi İngilizler aleyhine tahriklerde bulunmuş; Necid ve Yemen'de ise muhtelif siyasi hareketler cereyan etmiştir. Diğer taraftan Filipin'de Morolor'un isyanı hüküm sürerken 1920'de Irak'ta ihtilal vuku bulmuş ve yine aynı tarihlerde Müslümanlar Pencap isyanına iştirak etmişlerdir¹.

Bu dönemde gerek Mustafa Kemal ve gerekse diğer Ortadoğu halkları ve hükümetlerinin zaman zaman birlikte hareket ettikleri görülür. Bu

* Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi, Kayseri.

1 M. Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, Ter. Mehmed Nihad, c. III, İstanbul 1928, s. 119-120.

müşterek hareketin muayyen sebepleri mevcuttur. Türk-Arap halkları ve hükümetlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin işgaline maruz kalmaları; yine Avrupa devletleri tarafından savaş öncesinde Arap halklarına bağımsızlık vaatlerinde bulunulmasına rağmen savaş sonrası bu vaatlere tamamıyla muhalif bir politikanın takip edilmesi ve bağımsızlık yerine işgallerde bulunulması; özellikle Birinci Dünya Savaşı nihayetinde ve antlaşmalar arifesinde Müslüman cemiyet ve temsilcilerinin İngiltere nezdinde Türkiye'nin istikbalini sorgulama girişimleri içerisinde olmaları, Mustafa Kemal'i bu ülke veya bu ülkelerdeki guruplarla temas kurmaya, onlarla işbirliği içerisinde olmaya ve ittifak yapmaya veya yardımlarını elde etmeye itmiştir. Dolayısıyla da bu ve benzeri gelişmeler iki taraf arasında yakınlaşmayı artıran muayyen sebepler olmuştur.

İslam aleminin içinde bulunduğu bu durum ve bağımsızlığa kavuşma arzusu, istikballerini kazanmakta onları kaçınılmaz olarak dayanışmaya sevk etmiş, batı hakimiyet ve işgaline karşı Ortadoğu milletleri arasında haklı bir tesanüt ve ittihat doğmuştur. Bu durum ise, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları kadar, onları da Milli Mücadele ileri gelenleri ile faal bir surette teşriki mesaide bulunmaları gereği² ile karşı karşıya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında bu hususa işaret etmiş, Haziran 1920 tarihine kadar uzanan bir zaman dilimi içerisinde, kendilerine muayyen önerilerde bulunduğu bir çok Arap liderleriyle antlaşma akdettiğini³ belirtmiştir.

Bu beyanatın örneklerinden birini Nefes Şeyhi'nin göndermiş olduğu mektup oluşturmaktadır. 24 Mayıs 1920'de Şeyh'in sekreteri Abbas Bey tarafından imzalanan ve Mustafa Kemal'e yazılmış olan bu mektupta, Mustafa Kemal'in daha önce Nefes Şeyhi'ne göndermiş olduğu mektuba ve hediyelere teşekkür edilmiş, cihadın ilan edileceğine dair tam destek sözü

2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1981, s. 15; Larşer, aynı eser, c. III, s. 120.

3 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. I, Ankara 1985, s. 24; Kazım Öztürk, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 160; Ayrıca bak: Publik Record Office, Londra: 371/5170. E- 10708/262/44. 16 August 1920. Bundan sonra kısaca F.O. diye gösterilecektir.

verilmiş ve Belucistan, İran, Hindistan ve Hadramut şubelerine gerekli talimatların verileceği ifade olunarak Mustafa Kemal'den bu ve benzeri faaliyetler için 15.000 altın lira istenmiştir⁴.

Arapların daha önce vuku bulan isyan ve ayrılık teşebbüsleri bu dönemde gerçekleştirilen işbirliğine engel gibi görülebilirse de bunun ciddi manada hiç bir etkisi olmamıştır denebilir. Zira Arapların gerek milliyetçilik cereyanına kapılmaları ve gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nden ve idaresinden ayrılma temayül ve teşebbüsleri içerisinde bulunmaları Osmanlı idaresinin kendilerine çok kötü muamele etmiş olmasından yahut efendilerini değiştirmek, kendilerine İngiltere, Fransa gibi yeni efendiler bulmak düşüncesinden değil, bağımsızlığa kavuşma arzu ve isteklerinden dolayı olmuştur.

Arap ve İslam dünyasının duygularını iyi bilen ve hilafet hareketinin, Müslüman ülkelerin ve Arap milletlerinin durum ve tutumlarının kendi mücadeleleri ve Yakın ve Ortadoğu politikaları açısından büyük önem taşıdığı uzun bir süredir bilincinde olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri, bu ülkelerin maddi ve manevi desteğini elde etmek için bir takım tedbirler almışlar, hudutlarına yakın ülkelerden başlamak üzere, Doğu'da Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'a kadar, Batı'da Arnavutluk; Güney'de Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan; Güney Batı'da ise Cezayir ve Fas'a kadar tüm İslam ülkelerini kapsayacak biçimde siyasi nüfuzlarını genişletmeye çalışmışlar; Milli Mücadele esnasında Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenlenmesini; Hindistan, Afganistan, Azerbaycan ve Arabistan gibi İslam ülkelerinde beyannameler dağıtılmasını yararlı görmüşlerdir. Bu girişimlerin tabii bir neticesi olarak İslam ülkeleri maddi ve manevi yönlerden Milli Mücadele liderlerine ve dolayısıyla da Kurtuluş Savaşı hareketine yardımda bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Anadolu'nun emperyalist güçlerin istilasından kurtarılması maksadıyla başlatılmış olan Milli Mücadele'nin daha ilk yıllarından itibaren bir

4 F.O: 141/433/10770.

taraftan dahili yönetimde İslamiyet lehine bir takım değişiklikler yapıp dini duyguların kuvvet kazanmasına ortam hazırlanırken, diğer taraftan da İslam ülkeleri ile olan münasebetler geliştirilerek müşterek düşmanlara karşı işbirliğine girişilmiş ve hatta bu girişimlerde başarılı olabilmek için İslam ülkeleri arasında İslam Birleşmiş Milletleri oluşturulmasına dahi teşebbüs edilmiştir⁵.

Aşağıda bu hususlar, tespitlerimiz nispetinde ele alınarak izah olunmaya çalışılmıştır.

SURİYE

Milli Mücadele sırasında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Anadolu'da bulunan milliyetçi liderlerin Suriye ile olan ilişkilerine ve Suriyelilerin Milli Mücadele'ye karşı takındıkları tutuma bakıldığında zaman iki kesimin de birbirleriyle yakın bir temas içerisinde oldukları söylenebilir. Türkiye bu dönemde karşılaştığı hadiselerin dehşet ve şiddetine rağmen gerek Faysal ve gerekse Fransız mandası döneminde Suriye olayları ile yakından ilgilenme gereğini hissetmiştir. Bu temaslar çeşitli alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bir taraftan idarede bulunan şahıslara yönelik çalışmalar sürdürülürken diğer taraftan da halka yönelik faaliyetlere girişilmiştir. Hedef aldığı kesimin farklılığı yanında, birbiriyle alakalı olmakla birlikte, bu faaliyetin sahasının da farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu sahaları askeri, siyasi ve dini olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

Tarihi bağların yanında coğrafi durumun da etkisi ile Suriye halkı Milli Mücadele ile yakından alakadar olmuştur. Özellikle alt ve orta derecedeki Suriyeliler Türk taraftarlıkları ile dikkat çekmişlerdir. Milli Mücadele'ye karşı gösterilen sempati ve tezahürat Şam ve Halep'te belirgin bir şekilde mevcudiyetini ortaya koymuş, istemedikleri bir Avrupa devletinin

⁵ Bu konuya dair dolaylı ve kısmi bir açıklama için bak: Kemal Atatürk. **Nutuk 1919-1927**. Yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 481-482. Ayrıca bak: F.O: 371/8967: 371/9290.

hakimiyeti altında yaşamaktansa Türkiye ile birleşmeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla da özellikle bu iki şehir ve çevresinde Türk tarafgirliği ve tesiri oldukça etkin ve belirgin hale gelmiştir. O kadar ki, bölge halkı Faysal'ı, Suriye'yi Fransızlara satmak ve savaş sırasında Türkiye aleyhinde ve İngiltere lehinde bir politika takip etmek suretiyle İslam'a ihanet etmekle suçlayacak kadar ileri gitmiş ve Anadolu'daki harekete karşı duymuş oldukları ilgi ve sempatiyi açıkça sergilemekten kaçınmamışlardır⁶. Aynı şekilde Şam ve Halep'e ilaveten Nablus kentinde de Türk tesiri görülmüştür. Bu kent halkı ile Mustafa Kemal Paşa arasında yoğun bir muhabere tesis edilmiştir⁷. Suriye, Filistin ve Irak'taki bağımsız partiler birleşerek Pan-İslamist ve Türkiye'den yana bir siyaset izlemeye başlamışlardır⁸. Suriye'deki bu Türk nüfuzu Fransa'yı ciddi denecek derecede endişeye sevk etmiş, bu durumdan faydalanmaya çalışan Mustafa Kemal ise, Fransa'yı, baharda Halep üzerine harekete geçmekle tehditte bulunmuştur⁹.

Mustafa Kemal tarafından Şam müftüsüne, Anadolu'da Yunanlılara karşı elde edilen galibiyeti bildiren ve mezkur müftüden İslam davasının başarıya ulaşmasına vesile teşkil etmesi için mevlit ve dua okunmasını isteyen bir telgraf gönderilmiştir. Bu zafer haberi Şam ve Halep'te büyük bir sevinçle karşılanmış, şenliklerle kutlanmış, Mustafa Kemal'e Şam ahalişi ileri gelenleri tarafından tebrik telgrafları çekilmiş ve hatta kendisine Seyfu'l-İslam unvanı verilmiş, ayrıca bu başarıdan dolayı bir kısım camilerde 22 Eylül akşamı mevlit okutulduğu gibi Beyrut'ta toplanan on bin altın lira da yardım olarak Anadolu'ya gönderilmiştir¹⁰.

Özellikle Halep ve Şam bölgelerinde olmak üzere Suriye'de, Anadolu'daki mücadeleye karşı duyulan sempatinin oluşmasında ve gelişmesinde buralarda kurulan cemiyetlerin büyük etkisi olmuştur. Bu cemiyetlerden birisi 1921'de mevcudiyetinden bahsedilmeye başlanan Milli

6 F.O: 406/41, nr 191/L. 15 October 1919.

7 F.O: 406/43, p. 72, nr 56/1. 2 February 1920.

8 Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara 1987; s. 188-89, c. II, Ankara 1986, c. I, s. 192.

9 Abdülkerim Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", Ter. Sabahattin Samur, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Şubat 1994, S. 88, İstanbul, s. 51, 57.

10 Aynı makale, s. 51, 57.

Mücadele taraftarlarının Halep'te kurduğu ve Şam'da da bir şubesinin bulunduğu belirtilen İstikbal adlı cemiyettir. Buna ilaveten diğer bir cemiyet ise Türk taraftarı bazı Suriyeliler tarafından kurulan Yakınoğu Kurtuluş Cemiyeti'dir. Cemiyet, Anadolu'daki mücadeleyi desteklemeleri yolunda Suriyelileri teşvik etmiş ve bu yönde faaliyetlerde bulunmuştur. Berlin'de kurulup üyeleri değişik İslam ülkeleri ileri gelenlerinden oluşan, Şam'da bir şubesi bulunan ve Mısır, Ankara ve daha başka yerlerde faaliyetleri olan bir başka cemiyet ise İslam Cemiyeti olmuştur¹¹.

İngiliz temsilcilerinin hazırlamış oldukları bir rapora göre, bölge halkını işgalci kuvvetlere karşı ayaklandırmak ve harekete geçirmek üzere Mustafa Kemal tarafından Halep ve Şam'a iki subay gönderilmiştir¹². Ayrıca Mustafa Kemal'in kumandası altındaki ordu ile birlikte hareket etmek üzere tüm Arabistan'da genel bir ayaklanmayı sağlamaya yönelik¹³, karakter itibarıyla Avrupa aleyhtarı, özü itibarıyla İslami esaslara dayalı¹⁴ bazı planlar düzenlenmiştir. Bu doğrultudaki tasarıları müzakere etmek üzere ayrıca Şam'da bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya Halep Askeri Valisi Cafer Paşa el-Askeri, Halep Tümen Kumandanı Rüşdü Bey Safedi, Amman Askeri Valisi Reşid Bey el-Medfai, Yasin Paşa ve Emir Zeyd'in danışmanlığını yapan Mevlüd Paşa da iştirak etmişlerdir¹⁵.

Mustafa Kemal 9 Ekim 1919'da Halep ve Şam'da Suriye halkına hitaben bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannamesine “despotizmin eline düşmüş ve düşmanın kötü emellerine maruz kalmış mahzun bir milletin sesine kulak verin” cümlesi ile başlayan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Suriye halkını, Müslümanları birbirine düşüren ve parçalayan çekişmelere boyun eğmemeleri; aralarındaki yanlış anlamaları terk etmeleri; kuvvet ve güçlerini ülkelerini parçalamaya çalışan inançsız düşmana karşı birleştirmeleri ve bu imansız ve İslam düşmanlarının vaatlerine ka-

11 Aynı makale, s. 52-56.

12 F.O: 371/4161/161851. 21 November 1919.

13 F.O: 406/43. nr 3. 14 February 1920.

14 F.O: 406/41. nr 191/1. 15 October 1919.

15 F.O: 406/43. nr 3. 14 February 1920.

pılmamaları; bu düşmanların kendi aralarında ittifak ettikleri, Gladstone'un mevcut uygulamasının bunu anlamaya gayet yeterli bulunduğu noktalarında uyarılmış; maksatlarının ülkeyi ve İslam'ı yok olmaktan kurtarmak olduğunu; Allah'ın yardımı ile inananların düşmana karşı savaşmaya karar verdiklerini; Konya ve Bursa'dan düşmanın atıldığını ve hakka güvenen mücahitlerin yakında Arap kardeşlerinin ziyaretine geleceklerini, düşmanı defedeceklerini ve artık dinde kardeş olarak yaşamak gerektiğini ifade etmiştir¹⁶.

Suriye halkına yönelik propaganda faaliyetleri Milli Mücadele'nin ilerleyen yıllarında artarak devam etmiştir. Bu propaganda metinlerinin bir kısmı bizzat Mustafa Kemal imzasıyla yayımlanırken bir kısmı da diğer şahıslarca kaleme alınmış ve neşredilmiştir. Türk propagandası yapan neşriyat, ya ücretsiz veya gerçek ücretinin çok altında bir fiyatla halka dağıtılmıştır. Bu propaganda malzemeleri arasında en çok dikkat çeken Anadolu'da bulunan Şeyh Ahmet es-Senusi ile Mustafa Kemal Paşa ve Selahaddin Eyyubi'yi Kuran-ı Kerim kuşatmış bir şekilde gösteren resim olmuştur. Yine Türk ve Arap halklarının kardeşliğini simgeleyen ve üzerlerinde "inananlar kardeşdir, kardeşlerinizin arasını bulunuz" ayetlerinin yer aldığı bayraklar taşınmıştır¹⁷.

Mustafa Kemal Paşa imzası ile Suriye halkına hitaben neşredilen bir beyannameden, o tarihlerde, O'nun ve silah arkadaşlarının prensiplerini ve gerçekleştirmeye çalıştıkları hedefleri şu şekilde tespit etmek mümkündür¹⁸:

- 1) Yabancılarla savaşma taraftarı olmadıkları ve bu savaşın mecburiyetten kaynaklanmış olduğu;
- 2) Ülkede yabancı bir hükümetin varlığına rıza gösterilemeyeceği ve dolayısıyla da manda tarzındaki fikirlere karşı bulunulduğu;
- 3) İstikbalde tesis edilecek idarede, hiç bir surette ayırma tabi tutulmadan herkesin dininde ve inancında serbest olacağı;

16 F.O: 371/4233/156717. 16 November 1919.

17 Aynı makale, s. 44, 58.

18 F.O: 406/41. nr 191/1. 15 October 1919.

4) Düşman hakimiyetinde ve işgalinde yaşamaktansa ölümün tercih edildiği;

5) Wilson Prensipleri uygun görmese de Türkiye'ye ait olan toprakların elde edilmesi gerektiği;

6) Herkesin işi ile meşgul olmasının icap ettiği ve adaletin esas kabul edildiği;

7) Yukarıda belirtilen kararların tahakkuku için her yola başvurulacağı ve ister Hıristiyan ve isterse Müslüman hiç kimsenin bunların tahakkukuna mani olamayacağı;

8) Sultan'a bağlılığın devam ettiği ve hilafetin kendi hakları olduğu;

9) Halkın doğudan batıya, Erzurum'dan İzmir'e kadar silaha sarılma amacının arz edilen prensiplerden kaynaklandığı;

10) Üç yüz bin Ermeniye yaşama hakkı tanıyanların on altı milyon Türke yaşama hakkı tanımadığı, yaşamak ve haklarını savunmak için uğraşacakları, bu uğurda ölümden kaçmayacakları.

Esasen bu maddelerden bir kısmı zaferden sonra kurulacak olan yeni idarenin hangi anlayış üzerine kurulacağına da esaslarını oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Suriye halkına hitaben neşrettiği başka bir beyannameinde ise yine işgal devletlerinin baskı, zulüm ve tefrikasından bahsetmiş; İslam düşmanlarına karşı askeri ve fikri dayanışmadan, aradaki yanlış anlaşılmalardan terk edilmesinden ve artık gafletten uyanılmasından söz etmiş, gayelerinin İslam ülkelerinin hakimiyetini ele geçirmek değil, düşmandan kurtarmak olduğunu belirtmiştir¹⁹.

Bu dönemde Suriye halkı ile manevi dayanışmanın yanında, idari kademede ve önder durumundaki kimselerle de askeri ve siyasi dayanışmanın yaşandığı görülmektedir. İşgal devletlerinin Türkiye ve Suriye

19 Aynı vesika.

topraklarının büyük bir kısmını kontrolleri altına almaları ve daimi bir genişleme faaliyeti içerisinde bulunmaları, özellikle Fransa'nın Suriye topraklarının tümünü işgale yönelik tutumu Türkiye ve Suriye yetkililerini adeta askeri dayanışma ve yardımlaşma içerisine girmeye zorlamıştır.

Suriyeli milliyetçiler Mustafa Kemal'i Irak ve Çukurova'daki İngiliz ve Fransız nüfuzunu ortadan kaldırmak gayesiyle kendileri ile işbirliğinde bulunmaya çağırmışlardır²⁰. Asker alandaki ittifak ve dayanışma gereği Mustafa Kemal tarafından Nablus halkına Alman yapımı silah ve cephane yardımında da bulunulmasıyla iki taraf arasındaki münasebet önemli bir merhale kat etmiştir²¹. Yasin Paşa'nın Anadolu'ya gönderdiği bir heyet, Suriye'deki Fransız askerlerini sınır dışı edebilmek için Türk milliyetçilerinden yardım talebinde bulunmuştur. Bu sırada İngilizler, Fransız aleyhtarını akıma önderlik eden ve Türk dostu olduğuna inandıkları Yasin Paşa'nın Mustafa Kemal ile mektuplaştığını ve Suriye'de Türk yönetimini yeniden kurmaya çalıştığı zehabına kapılmışlardır. Maddi ve manevi alandaki bu dayanışma ve yardımlaşmanın neticesi olarak ileriki tarihlerde Türk milliyetçileri ile Suriye Arapları birbirine daha çok yaklaşmaya ve yaşmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal her fırsattan yararlanarak Halep, Şam ve diğer şehirlerde dağıttığı bildirgelerle Suriyelileri Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak suretiyle silahlarını ülkelerini parçalamak isteyen "hainlere" çevirmeye davet etmiştir²². Yine Mustafa Kemal, Suriyelilere, Fransızlara arkadan saldırarak kıyamda bulunmalarını önermiş, Suriye'yi Fransız işgaline karşı yürütülen kıyama desteklemiş ve bunlara, 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da Türkiye-Fransa arasında imzalanmış olan anlaşmaya kadar, silah, cephane ve hatta kumanda mevkiinde bulunan bir kısım askerle yardım etmiştir²³. Ayrıca Mustafa Kemal tarafından yazılarak Ahmed Merved'e gönderilen bir mektupta, müttefiklerin vaatlerine işaret edildikten sonra, bunlara karşı ittifak içinde olunması teklif edilmiş, ordusunun başarılarından ve İzmir, Bağdat ve

20 F.O: 141/430. 17 January 1921.

21 F.O: 406/43. nr 56/1. 2 February 1920.

22 Sonyel, aynı eser, c. I, s. 191.

23 Rafik, aynı makale, s. 43-49.

Musul'un işgalinden, Halep ve Şam halkları ile birleşerek Suriye'nin güneyine doğru ilerlemekten bahsedilmiştir²⁴. Mustafa Kemal, Suriye milliyetçileriyle olan yazışmalarında, Suriye, Irak ve Türkiye arasında, bu ülkeler özgürlüğe kavuştuktan sonra, bir konfederasyon kurulması yönünde milliyetçi örgütler tarafından ileri sürülen önerileri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. Suriye basını ise Müslümanlara, bağımsız durumdaki tek İslam ülkesi olan Türkiye'nin etrafında toplanmaları doğrultusunda sürekli olarak uyarıda bulunmuş, Feta'l-Arab, Umran, Muktabas, ve Tunus'da yayımlanan El-Vezir ve Umma gibi gazeteler, Milli Mücadele propagandası yapmış, Müslümanları Mustafa Kemal Paşa ve Halife'nin etrafında birleşmeye davet etmişlerdir²⁵.

Milli Mücadele taraftarları, bir taraftan Suriye Araplarını Fransızlara karşı kışkırtırken diğer taraftan da yerel makamları, Türklere karşı savaşan Fransız askerlerine silah göndermemeleri yolunda iknaya çalışarak buradaki Fransızlara karşı duyulan genel rahatsızlıktan olabildiğince istifadeye gayret etmişler²⁶ ve ayrıca Suriye ile bir federasyon kurmaya hazırlanmışlardır. Bu maksatla, anlaşma yapmak üzere, yazılı olarak bir takım yönergeler gönderilmiş ve daha sonra da bir Türk heyeti Mustafa Kemal'in emri üzerine Haleb'e hareket etmiştir²⁷. Fakat bu hususta kesin bir netice elde edilememiştir.

Yine bu dönemde Türk-Suriye ilişkilerinin bir diğer boyutu da Mustafa Kemal ve Suriye Araplarının önderi Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal arasında resmi bir anlaşma yapılması yolunda iki tarafın da çaba harcamış olmasıdır. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Kurmay Başkanlığı'ndan ve kabine üyelerinden, kurulacak olan bir ordu ile işgal edilen bölgelerdeki yabancı kuvvetlere karşı koymak üzere Araplarla bir antlaşmada bulunması doğrultusunda emir aldığı ve almış olduğu bu emir üzerine 1919 Haziranı'nda Emir Faysal ile gizli bir antlaşma im-

24 F.O: 141/430. 17 January 1921.

25 Sonyel, *aynı eser*, c. II, s. 232-233.

26 *Aynı eser*, c. II, s. 69.

27 F.O: 141/433/10770; Sonyel, *aynı eser*, c. I, s. 193.

zaladığı yolunda ortalıkta söylentiler dolaşmaya başlamıştır²⁸. Dokuz maddeden meydana gelen bu antlaşma ile; Türk ve Arap milletleri İslam dünyasındaki mevcut bölünmüşlüğe üzülmekte ve bu bölünmüşlüğün ortadan kaldırılmasını vazifeleri olarak telakki etmekte; barış konferansının, İslam ülkelerinin yabancı devletler arasında paylaşılması yolunda bir karar vermesi durumunda, hemen o günün ertesinde cihat ilan edilmesi öngörülmekte; Arapların Türk devletine ve Hilafet'e sadık kalmaları şartıyla, Türk Hükümeti, Arap toprakları üzerinde bir Arap devletinin kurulmasını kabul etmekte, detayları sonra kararlaştırılmak üzere Şerif Hüseyin'i Arap Hükümeti'nin başı olarak tanımaktaydı. Ayrıca Şerif Hüseyin ordusunun işgali altında bulunan yerlerde okunacak Cuma hutbelerinde halifenin isminin anılması ve bir beyanname ile Arapça konuşan ülkelerde cihadın ilan edilmesi, tüm Arap şeyhlerinin bu gaye etrafında birleşmesi ve bir milli ordunun kurulması ve ayrıca Şerif'in bu antlaşmanın aslını diğer ülkelere de bildirmesi²⁹ benimsenmekteydi.

Kerek mutasarrıfı Esad Bey aracılığı ile takas edilen mutasavver mezkur antlaşmanın metni şu maddelerden oluşmaktaydı:

Emir Faysal ve Mustafa Kemal Tarafından İmzalanan Türk ve Arap Hükümetleri Arasındaki Gizli Antlaşma

Madde I: Anlaşmaya iştirak eden taraflar, Türk milleti ve asil Arap milleti, şu anda İslam dünyasındaki bölünmüşlüğü esfle tespit eder, bu bölünmüşlüğü yok etmeyi kendilerine kutsi bir vazife addederler, birbirine dini, ahlaki ve içtimai açıdan bağlanmış iki milletin işbirliği içinde bulunmasını temin ederler. İki millet mütakabilen yardımda bulunmalı, dini ve toprağı birleşik kuvvetlerle müdafaa etmelidir.

Madde II: Şu anda Arapların bağımsızlığı, Türklerin hürriyeti ve vahdeti tehlikededir. Yabancı güçler kendi aralarında Irak'ı, Filistin'i, Suriye ve çevresini, Anadolu'nun önemli bir kısmını paylaşmak is-

28 F.O: 371/4233. 123318.

29 F.O: 141/430/5411; F.O: 371/4233. 119392.

temektedirler. Paris Barış Konferansı'nın bizim hakkımızda bir karar vermesinin ertesi günü dini ve toprağı müdafaa etmek için cihat ilan etmeye karar vermiş bulunuyoruz. Bu hedefe ulaşmak için, anlaşmaya iştirak eden taraflar aşağıdaki maddeler hususunda hem fikirdirler.

Madde III: Taraflar, Türk ve Arap İmparatorluğu'nun paylaşılmasını ve yabancı güçler tarafından işgal edilmesini kabul edemezler.

Madde IV: Osmanlı Hükümeti, Hicaz, Medine, Irak, Filistin, Şam, Beyrut ve Haleb'in ilhak edildiğı bir Arap Hükümeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'na bağı ve halifeye sadık olması kaydıyla resmen tanır. Osmanlı Hükümeti, Şerif Hüseyin Paşa'nın bu topraklardaki hakimiyetini kabul ve tasdik eder. Hükümet'in teşkili ve diğere hususlar konusundaki teferruatlar bilahare müzakere edilecek ve özel bir anlaşmayla belirlenecektir.

Madde V: Şerif'in ordularınca kontrol altında bulunan topraklarda Sultan'ın ismi camilerin kürsülerinde yüksek sesle zikredilecek ve Sultan'ın Hilafet'i yeniden tasdik ve ilan edilecektir.

Madde VI: Cihada başlamak ve Türklerin birliğini temin için Şerif Hazretleri, bütün Arap ülkelerinde, maslahata uygun bir dille, yabancı güçlerin İslam topraklarına düşmanca tavrını ifade eden bir ferman yayınlacaktır. Cihadı başlatmak için, Şerif, Arap kabilelerinin bütün liderlerini ve şeyhlerini bir araya getirerek antlaşma ve ahitler imzalayacaktır. Şerif, verilen bir işaretle derhal cihada iştirak etmeye hazır hale gelebilecek bir şekilde, Anadolu'daki millî birliklere benzer millî ordular kuracaktır.

Madde VII: Şerif, Anadolu millî kuvvetlerine, emrinde bulunan bütün kuvvetlerle yardıma koşacaktır, iki taraf da, ortak hedeflerine ulaşana kadar, müteakabilen, müdafaada ve taarruzda maddi ve manevi olarak yardım edeceklerdir.

Madde VIII: Şerif, bu metnin aslını sadece Hicaz Araplarına ve kabile reislerine bildirmekle kalmayacak aynı zamanda İmam Yahya'ya, Said İdris'e, Trablus, Cezayir, Fas, Bingazi, Tunus ve Hindistan Müs-

lûmanlarına haber verecek ve onların da harekete iştirak etmesi için elinden gelen çabayı esirgemeyecektir. Şerif, bu hedefe ulaşmak için gerekli bütün tedbirleri almaya söz verir.

Madde IX: Bu antlaşma iki nüsha halinde hazırlanıp imzalanmış ve Kerek mutasarrıfı Esad Bey aracılığıyla takas edilmiştir.

Mustafa Kemal

Şerif Faysal³⁰

Gerçekte iki ülke halkları arasında böyle bir antlaşmanın olup olmadığına dair taraflardan hiç birisince resmi bir açıklama yapılmamıştır. Böyle bir antlaşmanın daha çok İtilaf Yüksek Konseyi'nde bir tehlike duygusu yaratmak isteyen ve bunu bir dereceye kadar da başarmış olan Ermeni önderi Bogos Nubar'ın uydurmasından ibaret olduğu ileri sürülmektedir³¹. Fakat Mustafa Kemal'in 1920 Haziranı'na kadar, kendilerine muayyen öneriler sunduğu bir çok Arap liderleriyle antlaşma yapmış olduğunu ilan etmesi yanında Emir Faysal'ın Mustafa Kemal ile yakın temas içerisinde olması, yine Mustafa Kemal Paşa tarafından sunulan ve işgal devletlerine karşı uygulanmasını iştiyakla arzu ettiği öngörülen başka bir planının mevcudiyetinden bahsedilmesi³², 15 Haziran 1920'de Emir Faysal'ın, Mustafa Kemal'in temsilcisi eski Türk Ordusu İstihbarat Şefi Seyfi Bey ile görüşmek üzere Haleb'e bir ziyarette bulunması³³ ve 5 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in Emir Faysal'dan geldiğini milliyetçi komiteye bildirdiği ve Türkçe ve Arapça olarak Büyük Millet Meclisine hitaben kaleme alınmış olan beyanatta³⁴ Mustafa Kemal'in Emir Faysal ile kesin bir uzlaşmaya varmış olduğunu ifade etmesi³⁵ ve sair hususlar böyle bir anlaşmanın mevcudiyetine gerçek nazarı ile bakılmasının nedenini oluşturmuş ve İngilizleri Türk ve Arap halklarının Ankara'dan gelen emirler doğrultusunda birlikte çalıştıkları kanaatine sevk etmiştir.

30 Aynı vesika; Fransızca metni için bak: F.O: 371/4233. 119322.

31 Sonyel, aynı eser, c. I, s. 190.

32 F.O: 371/5170. E-10708. 5 August 1920.

33 F.O: 371/5035. E-6783. 17 June 1920; F.O: 371/5225. 16 August 1920.

34 F.O: 371/5170. E-10708. 5 August 1920.

35 F.O: 371/5225. 16 August 1920; F.O: 371/5170. E-10708/262/44. 16 August 1920; F.O: 371/5170. E-10708. 5 August 1920; F.O: 371/5225. 16 August 1920. Ayrıca 43. dipnota bakınız.

Fransızların Suriye'nin belli başlı büyük şehirlerini işgal ederek Emir Faysal Hükümeti'ne son vermelerinden sonra da Suriye'deki mukavemet gurupları ile Türk kuvvetleri arasındaki irtibat ve ittifak devam etmiştir. Henanu riyasetindeki bir mukavemet heyeti 17 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye'ye hareket etmiş ve 7 Eylül 1920'de Henanu başkanlığındaki bu heyetle Anadolu'daki Milli Mücadele temsilcileri arasında bir antlaşma yapılmıştır. Suriye Arap Hükümeti adına yapılan bu antlaşma ile Türkiye Henanu'yu Arap Hükümeti'nin devamı saymış; Suriyeli direnişçilere hiç bir maddi karşılık beklemeden askeri mühimmat vermeyi taahhüt etmiş; iki tarafın birbirlerine askeri destekte bulunabilmeleri için iki ülke arasındaki sınırın açık tutulması ve hudut tespitinin bağımsızlık sonrasına bırakılması benimsenmiş ve ayrıca Suriye'ye topçu eğitimcileri gönderilmesi taahhüt olunmuştur³⁶. Diğer taraftan takriben 15 Kasım 1919'da Montreux'de çok önemli bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Berlin'e özel olarak davet edilmiş bulunan Talat Paşa başkanlık etmiş, fakat Emir Faysal'ın temsilcileri gelinceye kadar Talat Paşa ortalıkta pek gözükmemiştir. Toplantıda konu olarak şu noktalar ele alınmıştır: 1) Mustafa Kemal ile Şam Hükümeti arasında savunma ittifakı antlaşması imzalamak; 2) Tüm Arap liderlerini Pan-İslam esası üzere birleştirmek; 3) Hicaz Kralı'ndan harekete liderlik etmesini ve ortak menfaatlerin temini için rekabet ve kıskançlıktan kaçınmasını istemek³⁷.

Bu gelişmelere ilaveten İngiliz siyasi çevreleri, Said Haydar'ın başkanlığı altında bir Suriye heyetinin İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal'in temsilcileriyle gizli görüşmelerde bulduklarına inanmışlardır. Uzun süren bu müzakerelerden sonra Suriye Hükümeti'nin onayına sunulmak üzere dört maddelik bir antlaşma metninin kaleme alındığı belirtilmiştir³⁸. Tüm bu siyasi gelişmeleri göz önüne alan İngilizler Emir Faysal ile Mustafa Kemal arasında böyle bir anlaşmanın varlığına gerçek nazarı ile bakmışlardır.

36 Rafik, *aynı makale*, s. 43-44.

37 F.O: 141/433, 10770.

38 Esasen Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında böyle bir anlaşmanın mevcudiyetinden ve hatta müsveddésinin kaleme alınarak Emir Faysal ve hükümeti ve kendisi tarafından tasdike hâle getirilmiş olduğundan bahsetmişse de neticesinden söz etmemiştir. Bak: TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. I, s. 24; Öztürk, *aynı eser*, c. I, s. 160; Sonyel, *aynı eser*, c. I, s. 192.

İngilizler Türk ve Arap halkları arasındaki bu yakınlaşmanın sebebini şu üç hususa bağlamışlardır:

- 1) Yunanistan ve İtalya'nın Anadolu'ya nüfuz etmeleri;
- 2) İngilizlerin Suriye'yi mandalarına kabul etmeyeceklerini açıklamaları ve böyle bir açıklamanın tabii bir sonucu olarak Emir Faysal'ın Fransız egemenliği altında bırakılması;
- 3) Irak'taki çok zayıf bir durumda olan hamilik durumu³⁹.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır ki Milli Mücadele sırasında Suriye'de Türkiye lehine büyük bir propaganda faaliyeti sürdürülmüş ve iki ülke arasında siyasi ve askeri açılardan bir ittifak ve işbirliği sağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususların gerçekleştirilebilmesi için de öncelikle yazılı basın, dini içerikli resim ve posterler satılması ve dağıtılması, beyannameler yayımlanması, cemiyetler kurulması, askeri anlaşmalar ve ittifaklar akdedilmesi, dini sınıf ve sembollere ağırlık verilmesi gibi değişik vasıtalarla müracaat olunmuştur.

Suriyelilerin Türkiye ile olan münasebetleri ileriki yıllarda da devam etmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen sadakat ve bağlılık mektubu⁴⁰ ile bu durum bir kez daha ortaya konmuştur.

HİNDİSTAN

İki ülke arasındaki uzaklığın fazlalığına rağmen kalben Türk milletine bağlı bulunan Hint Müslümanları Milli Mücadele ve Türkiye'nin bağımsızlığına maddi alandaki katkıları ve siyasi sahadaki faaliyetleriyle belki de en büyük desteği göstermiş ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. İttifak Devletleri'nin Türk topraklarını işgal etmeleri, İslam'ın son bağımsız gücü olan Türkiye'ye ümit bağlamış olan Hintli Müslümanlarını Pe-

39 F.O: 371/4233. 119322.

40 Hakimiyyet-i Milliye, 1. Sene, nr 69, Teşrinievvel 1920.

şaver'den Askot'a kadar her tarafta bu olayı öfke ile karşılamaya sevk etmişti⁴¹.

Türk Milli Mücadelesi'nin dünya kamuoyuna ve özellikle de İslam ve Arap alemine duyurulmasında ve Türk tezinin maddi ve manevi açıdan destek kazanmasında Hindistan Müslümanlarından Mevlana Mehmed Ali ve Şevket Ali kardeşler, Ağa Han, Seyyid Emir Ali, Abdülbari, Yusuf Ali, Şeyh Kıdavi ve İspahani gibi Hintli Müslüman liderler önderliğindeki Hint Hilafet Komitesi'nin İngilizlere karşı başlattığı hareketin; Ağa Han'ın İngiliz Hükümeti'ne yaptığı başvuruların ve hatta Müslüman olmayan Mahatma Ghandi'nin yönettiği direnişçilerin oldukça önemli derecede etki ve katkıları olmuş⁴², bu noktada önemli görevler üstlenmişlerdir.

Hint Hilafet Komitesi, Muhammed Ali'nin ziyareti yanında Hindistan Kızıl Haç Heyeti tarafından da İstanbul ve İzmir'e ziyaretlerde bulunulması için yoğun gayretlerde bulunmuştur⁴³. Böyle bir ziyaretle İzmir bölgesindeki Müslüman mültecilere yardımda bulunmak, müttefikler aleyhine bazı faaliyetlere girişmek ve Milli Mücadele taraftarlarını gizli bir surette maddeten desteklemek amaçlanmıştır⁴⁴.

Muhammed Ali Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele önderleri ile görüşme ve işgalci güçlere karşı verilen mücadeleyi daha yakından tanıma fırsatına kavuşmuştur. Bu ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa ile de müzakerelerde bulunmuştur. Bu görüşme esnasında Mustafa Kemal Paşa O'ndan Hindistan'da, Anadolu'daki mücadele adına propagandada bulunmasını rica etmiş, bu yolda yapacağı çalışma için ne kadar paraya ihtiyacı olduğunu sormuştur. Muhammed Ali O'nun bu sorusuna ancak Hindistan'a döndükten sonra cevap verebileceğini belirtmiş ve 17 Eylül 1920'de Anadolu'dan ayrılmıştır⁴⁵.

41 Sonyel, *aynı eser*, c. I, s. 183.

42 C. Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım: Gazi Mustafa Kemal-Faysal Bin Abdülaziz Görüşmesi (1932)", in: *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual, İstanbul 1986, s. 293; Sonyel, *aynı eser*, c. 66, 183-84.

43 Larşer, *aynı eser*, c. III, s. 120.

44 F.O: 371/5170. E- 8567/262/44. 20 July 1920.

45 F.O: 371/6549. E-0113. 13 October 20.

Muhammed Ali ile Mustafa Kemal arasındaki muhabere Muhammed Ali'nin Hindistan'a dönmesinden sonra da devam etmiştir. Muhammed Ali, 4 Ağustos 1920 tarihinde Ankara'ya ulaşan ve yetmiş bin Hintli Müslümanı temsilen Mustafa Kemal'e hitaben yazılmış olan mektubunda, lideri bulunduğu Hindistan Hilafet Komitesi'nin izleyeceği politika konusunda kesin bir karara vardığını belirtmiş ve barış anlaşmasının Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması halinde tüm İslam ülkeleri temsilcilerinin katılacağı ve İslami dayanışma adına nihai kararların alınacağı bir kongrenin toplanmasını teklif etmiştir. Muhammed Ali'nin kaleme aldığı bu mektup Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilmiş ve Mustafa Kemal'in başkanlığında oluşturulan bir komisyon mektupta dile getirilen hususların incelenmesi ve bir neticeye varılması konusunda sorumlu tutulmuştur⁴⁶.

Bu gelişmelerden sonra 12 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal tüm ordu birlikleri kumandanlarına artık İngiliz Hükümeti'nin, ister Budist ve isterse Müslüman olsun, hiç bir Hintliyi, Anadolu'daki milli kuvvetlere karşı savaşmamaları yolunda kendilerine verilmiş olan talimattan dolayı, Türkiye aleyhine kullanamayacağını bildirmiştir⁴⁷.

Yine bu tarihlerde Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine yardımda bulunmak ve oraya silah sevkiyatı yapmak amacıyla Hindistan'da para toplanmıştır⁴⁸.

Diğer taraftan Hindistan Hilafet Komitesi 1920 yılında hükümetler nezdinde bazı girişimlerde bulunmak üzere Avrupa ülkelerine bir seyahatte bulunmuştur⁴⁹. Gerek yaptıkları temaslar ve gerekse bu ziyaretler esnasında yapmış oldukları çalışmalar göz önüne alındığında Komite'nin Avrupa Devletleri'ne böyle bir ziyarette bulunmasının yegane sebebinin Anadolu'nun işgali ve Türk Milli Mücadelesi'nin başarısı meselesi olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

46 Aynı vesika, 19 September 1920.

47 Aynı vesika, 13 October 1920.

48 Documents on British Foreign Policy, 1919-1939. First Series, Vol. XVII, s. 391, nr 384. 19 September 1921.

Milli Mücadele liderleri, Bombay'daki Türk Konsolosu vasıtasıyla, Hindistan Hilafet Komitesi başkanı Muhammed Ali ile temaslarını burada da sürdürmüşlerdir. Muhammed Ali, Avrupa'da bulunduğu sırada, Roma'daki Türk Büyükelçisi ile yakın bir temas içerisinde olmuş ve hatta kendisine iki bin Türk lirası maddi yardımda da bulunmuştur⁵⁰. Muhammed Ali Türkiye ile Roma'daki İtalyan diplomatik vasıtalarını kullanarak muhabere etmiştir. Ayrıca Hilafet Komitesi Mustafa Kemal Paşa ile daimi ve doğrudan bir temas içerisinde olmuştur⁵¹. İsviçre'de buldukları sırada Hint Hilafet Komitesi üyeleri şerefine Territet'de, Bern'de bulunan sabık Türk nazırı Fuad Selim Bey'in riyasetinde bir akşam yemeyi verilmiştir. Yemeye, aralarında Dr. Behcet Bey, bazı milliyetçi liderler ve Mısır milliyetçi Partisi temsilcilerinin de yer aldığı, yirmi kişi katılmıştır. Yemekte Muhammed Ali, Hindistanlı Müslümanların Müslüman Türkiye ve Mısır lehine her şeyi yapmaya hazır olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır⁵².

Anadolu'nun işgalden kurtulması için Milli Mücadele hareketi ile bir taraftan askeri metotlara başvurulurken diğer taraftan da Türkiye'ye karşı siyasi desteğin her fırsatta ortaya konulduğu Hindistan'da, Türk milliyetçileri ve İslamcı unsurlar, hem Hintli Müslümanların daha yakın desteğini kazanmak ve hem de İngilizlerin buradaki hakimiyetine zarar verici bir tutum sergileyerek güçlerini sarsmak şeklinde, Türkiye ve Hilafet lehinde aktif bir propaganda faaliyeti içerisinde olmuşlardır⁵³. Bir taraftan bu çalışmalar yapılırken diğer taraftan da İstanbul'da, dini karakterlerinin ağır basması ile tanınan bir gurup Türk ve Hintli tarafından, asırlardır İslam'ın aktif olarak savunulmasında işbirliği etmiş olan Türk ve Hindistan Müslümanları arasında dini kardeşliği ve ticari ilişkileri artırmak amacıyla bir Türk-Hint Dostluk Cemiyeti kurulmuştur. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasına katkıda bulunmak üzere cemiyet idarecileri, hangi

49 F.O: 371/6549. E-1013. 18 January 1921.

50 Aynı vesika.

51 Aynı vesika, 5 July 1920.

52 Aynı vesika, 9 September 1920.

53 F.O: 371/5170. E-8940. 8 July 1920.

esaslar üzerine çalışmaları gerekeceği noktasında müzakerelerde bulunmak ve işbirliği içerisinde olmak üzere Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal'e temsilciler göndermişlerdir⁵⁴. Cemiyet ayrıca Hindistan Hilafet Komitesi temsilcilerinin Mustafa Kemal ile irtibat kurmalarına aracılık vazifesi de görmüştür⁵⁵.

Bu dönem Türk-Hint yakınlaşma ve dayanışmasındaki önemli hususlardan bir diğeri de Hindistan Müslümanlarının Türk tezine ve Anadolu'daki mücadeleye sadece siyasi destekle bulunmakla yetinmeyerek değişik isimler altında ve hatırı sayılır bir sayıdaki insan gücü ile Anadolu'da Milli Mücadele lehine fiilen savaşmış olmalarıdır. Bu davranış Hindistan Müslümanlarının Türkiye'yi yalnız manevi açıdan desteklemekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda fiili olarak da O'na hizmete hazır olduklarının ve bağımsızlık hareketini desteklediklerinin bir delili olmuştur. Bu Hintli Müslüman askerlerden bir kısmı Anadolu'da bölge bölge dolaştırılmış, Anadolu halkına, bağımsızlık mücadelelerinde yalnız olmadıklarının, tüm Müslümanların gönüllerinin onlarla birlikte olduğunu mesajı verilmiş ve kendilerine moral bakımından takviyede bulunulmuştur⁵⁶. Daha çok Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve İzmit civarında İngilizler adına Osmanlı Devleti'ne karşı cepheye sürülmüş olan askerlerden oluşan bu kuvvete Mustafa Kemal Paşa tarafından özel bir ilgi gösterilmiş ve bir kısmına subaylık rütbesi verilerek Türk ordusunda istihdam edilmiştir⁵⁷.

LIBYA

Mustafa Kemal ve Milli Mücadele liderleri ile temas halinde olan Arap liderlerinden biri de Sireneyka'da Senusi kardeşliğinin sabık lideri Şeyh Ahmet eş-Şerif es-Senusi'dir.

Şeyh Senusi, Mustafa Kemal'e Milli Mücadele adına hizmet edebileceği beyan ve önerisinde bulunmuş, O'nun bu teklifi Mustafa Kemal

54 Aynı vesika, 29 July 1920.

55 F.O: 371/6549. E-1013. 20 September 1920.

56 F.O: 371/5170. E-8567/262/44. 20 July 1920.

57 Aynı vesika.

Paşa tarafından olumlu karşılanmış ve İslam ülkelerindeki halkın dini duygularını İtilaf Devletleri'ne karşı galeyana getirmekle görevlendirilmiştir⁵⁸. Şeyh Senusi bu vazife ile Anadolu'nun muhtelif yerlerini dolaşmıştır. Mesela bu yerlerden biri olan Sivas'ta Cami-i Kebir'de bir hutbe okumuştur. Hutbesinde cihadın önem ve ehemmiyetinden bahsetmiş, Müslümanların esaret altında yaşamalarının mümkün olamayacağından söz etmiş, İslam düşmanlarının muamelelerinden bahisle Müslümanları cihat ve mücadele noktasında teşvikte bulunmuştur⁵⁹. Yine gittiği Mardin'de çeşitli temaslarda bulunmuş, oradaki bir camide halka hitap etme fırsatını bulmuştur. Konuşmasında Sultan Vahdeddin ile Mustafa Kemal'in tam bir ittifak içerisinde olduğunu belirterek Milli Mücadele'ye karşı sürdürülen olumsuz tavırları bertaraf etmeye çalışmıştır⁶⁰.

Şeyh Senusi Mekke ve Medine arasında yer alan Benu Harb kabilesini ve Asir Emiri İdrisi'yi ziyaret etmek amacıyla Hicaz'a gitmek istemişse de Mustafa Kemal O'nu Irak'a göndermek istediğinden dolayı bu isteğine izin vermemiştir. Mustafa Kemal'in bu arzusundan dolayı Şeyh Senusi Hicaz'a gitmekten bir süre için vazgeçmiştir. Şeyh Senusi, İngiliz vesikalarına göre, Sivas Kongresi'ne katılmış⁶¹ ve bir ifadeye göre de bu kongrenin başkanlığını da o yapmıştır⁶². Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere Arabistan ve Irak'a gitmekle görevlendirilmiştir⁶³.

Yapmış olduğu propaganda faaliyeti ve önde gelen İslami hüviyeti ile Milli Mücadele'ye destek çıkan ve liderleri ile münasebet içerisinde olan Şeyh Senusi, İstanbul tarafından Milli Mücadele aleyhinde verilen fetvayı tasvip etmediği gibi Ankara adına yayımlanan ve bütün Müslüman ve Türkleri Milli Mücadele'ye katılmaya çağırın karşı fetvanın yanında da yer

58 Aynı vesika, 29 July 1920; Sonyel, aynı eser, s. 188-89.

59 "Şeyhid Senusi Hazretleri'nin Sivas'taki Hutbeleri", Sebilürreşad, c. 19, Sayı 474, Ay 3, Yıl 1337, s. 49-50; Aynı vesika.

60 F.O: 371/6528, E-10102, 23 August 1921.

61 F.O: 406/46, nr 97, 11 April 1921.

62 Stoddort Lothrop, Yeni Alem-i İslam, Ter. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1338, s. 273.

63 Aynı vesika.

almıştır⁶⁴. Ayrıca İnönü Muzafferiyeti münasebetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal'e tebrik telgrafı göndermiştir⁶⁵.

AFGANİSTAN

Aralarındaki diğer siyasi münasebetlere ilaveten 1920'li yıllarda Türkiye ve Afganistan arasında bir ittifak anlaşmasının gerçekleştirilmesi yolunda Ankara'da bir takım çalışmalar yapılması söz konusu olmuştur. Bu tarihlerde Ankara'daki gerek İran ve gerekse Afganistan elçileri İslami harekete gayet ılımlı yaklaşmışlar, Sultan Ahmed Han, Mersin ve Adana'yı ziyaretlerde bulunarak buralarda sadece İslami ideali, İslam ittifadını destekleyen konuşmalar yapmakla kalmamış, fakat aynı zamanda Bolşevizmi şiddetle kınayan beyanlarda bulunmuştur⁶⁶.

Diğer taraftan 1 Mart 1921'de Türkiye ile Afganistan arasında Moskova'da bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Antlaşma metnine göre bağımsız Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımış, taraflar tüm doğu milletlerinin, özellikle Hive ve Buhara halkının kesin özgürlük ve bağımsızlıklarını kabullenmiş, her hangi emperyalist bir saldırı karşısında bu saldırıyı taraflar bizzat kendilerine yapılmış gibi kabul etmeyi ve buna tüm güçleri ile karşı koymayı benimsemiş; taraflardan her biri düşman olan bir devletle anlaşma imzalamama ve başka devletlerle antlaşma yapmadan önce diğer tarafa bilgi vermeyi taahhüt etmiştir⁶⁷.

Türk-Afgan anlaşmasının imzalanması üzerine Mehmet Muhtar Bey Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında bu ittifak antlaşmasının öneminden bahsetmiş, Doğu Dünyası'nın Batı emperyalizmine karşı birleşme yoluna gittiğini belirtmiş ve yine bu antlaşmanın imzalanması ile Pan-İslam planının tahakkukunda ciddi bir adımın daha atılmış olduğunu ifade etmiştir⁶⁸.

64 F.O: 371/5170. E-10707. 29 July 1920.

65 Hakimiyet-i Milliye, 2. Sene, nr 163, 19 Nisan 1921, s. 2.

66 Hakimiyet-i Milliye, 1. Sene, nr 41, 28 Haziran 1336, s. 3; Sonyel, aynı eser, c. II, s. 58-59, 230; F.O: 406/46. s. 41. nr 29/I. 16 April 1921.

67 Sonyel, aynı eser, c. II, s. 58-59.

68 F.O: 406/46. nr 29/I. 16 April 1921.

İngilizler, imzalanan bu Türk-Afgan antlaşmasında, bir İslam Konfederasyonu kurulması; Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler vücuda getirilerek yönetilmesi; Afganistan'ın savunması için bir Türk askeri heyetince stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddeler olduğuna inanmışlardır. Ayrıca bu anlaşmanın aynı zamanda herhangi bir anda Batı emperyalizmine karşı ayaklanmaya hazırlık olarak Hindistan İmparatorluğu'na son verecek ve Doğu'da güçlü bir İslam Bloku doğmasına yardımcı olacak İslam Federasyonu'na giden yol olduğuna kani olmuşlardır⁶⁹.

10 Ocak 1922'de Afgan bayrağının Ankara'daki Büyükelçilik binasına çekilişi dolayısıyla düzenlenen törende, Afgan kuruluna başkanlık eden Sultan Ahmet Han, iki ülke arasındaki dini bağların şimdi de resmi ilişkilerle takviye edildiğini, aralarındaki antlaşmanın "İslam dünyasının kurtuluşu için büyük umutlar yarattığını; Türkiye, Afganistan ve Rusya arasındaki ittifakın, Doğu'yu istila emeli besleyenlerin ellerini kıracağını" belirtmiştir. Bu konuşmaya karşılık veren Mustafa Kemal de, Türkiye ile Afganistan arasında olduğu gibi, Türkiye ile tüm İslam dünyası arasında da güçlü bağlar bulunduğunu, her iki ülkenin ortak çalışmalarının, dünya siyasetinde bir denge yaratmak bakımından önemli olduğunu bildirmiş ve şunu ilave etmiştir: "Her İslam yönetimini Afganistan gibi özgür ve bağımsız görmekten gurur duyacağız. Doğu'da baskı altında yaşayanlar, Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rusya arasındaki ittifaktan sevinç duymaktadırlar"⁷⁰.

Yine bu yıllarda Mustafa Kemal'in itimadını kazanmış olan Abbas Han'ın Mustafa Kemal'e, Buhara, Afganistan ve Hindistan Müslümanları tarafından Türkiye'nin finanse edilme garantisini taşıyan bir plan teklif ettiğine ve bu garantiye karşılık olarak da Anadolu'da kağıt paranın basılması talebinde bulunduğuna inanılmıştır. Ayrıca bu tarihlerde zikredilen

69 F.O: 371/5170, E-8940, 8 July 1920; Sonyel, aynı eser, c. II, s. 58-59.

70 Sonyel, aynı eser, c. II, s. 230-231.

ülkeler arasında iş birliğini sağlamak üzere, Abbas Han tarafından Merv üzerinden Afganistan'a gitmek üzere küçük bir heyet yola çıkarılmıştır⁷¹.

İRAN

Milli Mücadele liderleri, İran ile olan münasebetlerine özel önem vermişler, bu ülke ile Türk-Afgan antlaşmasına benzer karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması imzalamayı düşünmüşlerdir. Böyle bir antlaşmaya ileriki yıllarda Rusya ve Afganistan'ın da iştirak etmesi ve daha sonra da anlaşmanın bir ittifak şekline sokulması düşünülmüştür. Bu gelişmeler üzerine Milli Eğitim Bakanı Mümtazüddeve başkanlığındaki bir İran kurulu 1922 yılı Haziran ayı ortalarına doğru Ankara'ya gelmiştir. İran Eğitim Bakanı bir demecinde, “iki ulus arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir biçime geldiğini; bundan böyle her iki ulusun felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını” beyan etmiştir⁷². Türkiye ile İran arasındaki bu münasebetler sonraki yıllarda daha da gelişmiş ve askeri yardımlaşma yanında eğitim alanında dayanışmaya kadar uzanmıştır⁷³.

IRAK

Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sıralarda Irak'daki milli ve dini önderlerle de münasebetlerde bulunulmuş, onların yöresel propaganda ve kışkırtma çabalarından yararlanma yoluna gidilmiştir⁷⁴. Bu çalışmaların bir ürünü olarak Ravendez ve Süleymaniye Kürtleri Türk milli hareketine ilthakda bulunmuşlardır⁷⁵.

Mustafa Kemal'in münasebet içerisinde olduğu bu dini önderlerden biri Kербela baş müçtehid-i olmuştur. Bu müçtehitle muhabere içerisinde olan Mustafa Kemal onunla mektuplaşmış, kendisine hediyeler gön-

71 Aynı vesika, 20 July 1920.

72 Sonyel, aynı eser, c. II, s. 232.

73 Larşer, aynı eser, c. III, s. 120.

74 F.O: 141/433/10770. 181931; F.O: 371/5170/E.10707. 29 July 1920; Sonyel, aynı eser, c. I, s. 192.

75 Larşer, aynı eser, c. III, s. 120.

dermiştir. Şeyhten gelen ve Büyük Millet Meclisi'nde okunan bir mektupta şeyhin Milli Mücadele ve İslam davası yolunda mümkün olan her yola başvurarak çalışmalarını hususunda kendisine bağlı temsilcilere talimatlar verdiğiinden bahsedilmiş, İran'ın diğer bölgelerine propaganda heyetleri göndereceği vadinde bulunulmuştur⁷⁶. Ayrıca Mustafa Kemal, Irak'da olay çıkarmak ve iç karışıklığa sebebiyet vermek üzere 1922 Haziranı'nda özel bir komite vücuda getirmiştir. Irak'daki Arap liderlerine gönderdiği bir mesajında, "İngilizlerin eseri olan" Irak yönetiminin iktidardan düşürülmesi için elden gelenin yapılmasını teklif etmiştir⁷⁷.

1919 Kasımında Çukurova'nın İngilizler tarafından boşaltılması üzerine Fransızlar tarafından işgal edilmesine teessüf etmiş olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri Arap kamuoyunu Fransızlar aleyhine ve Arap milliyetçilerini Irak yönetimine karşı kıskırtmaktan çekinmemişler, Irak aşiretlerini İngilizlere karşı birleştirmek amacıyla Şeyh Ahmet es-Senusi'nin yardımına başvurmuşlardır⁷⁸.

Diğer taraftan bütün Harbi Umumi zamanında devlete sadık kalmış ve pek çok hizmetler etmiş olan Irak aşiret reislerinden Uceymi Paşa, Diyarbakır'a gelmiş ve Milli Mücadele önderlerine Irak halkının hilafet makamına bağlı olduklarını ifade etmiştir. Bu dönemde Musul'daki ileri gelen önderler ve özellikle Bağdat Partisi İslami akımı desteklemiş⁷⁹, Mustafa Kemal ve Türk halkı yanında yer alma tercihinde bulunmuşlardır.

RUSYA MÜSLÜMANLARI

Rusya hakimiyetinde yer alan Müslümanların Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine maddi açıdan yardımda bulunmuş oldukları ma-lumdur. Rusya Müslümanları Milli Mücadele hareketine, bu maddi yardıma ilaveten, siyasi yardımda da bulunmuşlardır. Örneğin Rusya'daki Petrogard Müslümanları herhangi Müslüman olmayan bir devlet tarafından

76 F.O: 141/433/10770. 181931; ve F.O: 371/5170. E-10707. 29 July 1920.

77 Sonyel, aynı eser, c. II, s. 228.

78 F.O: 141/430. 17 January 1921.

79 Tevetoğlu, aynı makale, s. 294.

Türkiye'ye saldırı olması halinde onu destekleme kararı almışlar ve bu hususa dair Rusya idaresi altında bulunan tüm Müslümanlara bir bildiri göndermişlerdir. Bu bildiri burada yaşayan tüm Müslümanlar tarafından kabul edilmiştir. Alınan bu karar Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da memnuniyetle karşılanmış ve Petrogard Müslümanlarına teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde benzer bir karar da Hindistan, Tripoli ve Yemen Müslümanlarınca alınmıştır⁸⁰.

ARNAVUTLUK

Milli Mücadele önderleri, Milli Mücadele'nin sebeplerinden birini teşkil eden Yunanlılara siyasi ve askeri alanda baskı uygulamak üzere Epir'de olay çıkarmak gayesiyle Arnavutluk'daki Müslüman unsurlarla işbirliğinde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nin 10 Mayıs 1921 günü oturumunda "Müslüman olarak bizler, Arnavut sorunlarıyla büyük ölçüde ilgileniyor ve Yunan saldırısına karşı o ülkenin bizden yardım beklediğine inanıyoruz" ifadesiyle, yapılan bu işbirliğini dile getirmiştir⁸¹.

YEMEN

Yemen lideri İmam Yahya'nın ricası üzerine Anadolu'daki Milli Mücadele temsilcileri tüm orduya, Yemen'de gönüllü olarak görev yapmayı kabul eden subayların bir derece terfi ettirileceğini, kendilerine çifte maaş ödeneceğini ve orada yapılacak hizmetin iki kat sayılacağını beyan eden bir bildiri neşretmişlerdir⁸². Yemen'in ayrıca Ankara meclisine temsilci gönderdiği ifade edilmektedir⁸³.

HİCAZ

Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal ile Hicaz Emiri Hüseyin arasında daimi bir münasebetin olduğunu görmekteyiz. İngiliz belgelerinde bu dönemde Mustafa Kemal'in bir kısım temsilcilerini Şerif Hüseyin'e gön-

80 Sonyel, aynı eser, c. II, s. 58-59, 230.

81 Aynı eser, c. II, s. 233.

82 F.O: 371/9130. E-4098/199/44. 24 April 1923.

83 Larşer, aynı eser, c. III, s. 120.

derdiği ve İngiliz Hükümeti ile olan münasebetini sona erdirmesi şartını kabul etmesi halinde kendisini halife olarak tanıma ve bağlılıkta bulunma vaadinde bulunduğu, bu gelişmelerden sonra Şerif Hüseyin'in önde gelen Mekke liderleri ile bir toplantı yaptığı ve onlara, Mekke'nin ilerideki ihtiyacını karşılamak üzere, ellerindeki kaynakları muhafaza etmelerini ve gıda stoklarını israf etmemeleri talimatını verdiği⁸⁴, Şerif'in Türk asıllı eşinin de hilafetin Şerif Hüseyin ve İstanbul arasında el değiştirmesine vesile olması yolunda Şerif ile Ankara arasında bir anlaşmanın meydana gelmesi için aktif bir davranış içerisinde bulunduğu belirtilir⁸⁵.

Yine mezkur kaynakta yer alan bilgilere göre Mustafa Kemal, Şerif Hüseyin'in Ankara ile olan ilişkilerinde samimi olup olmadığını göstermesi ve dostane düşünceler içerisinde olduğunu ispatlaması bakımından İtilaf Devletleri'ne karşı tavrını açıkça ortaya koymasını istemiştir. Fakat Şerif Hüseyin, Mustafa Kemal'in teklifini kabul etmesi ve onun istediği gibi davranmasının kendisine arzu ettiği halife olma şansını ve onuru sağlayıp sağlamayacağı noktasında mütereddit kalmıştır⁸⁶.

İngiliz vesikalarında Mustafa Kemal'in Şerif Hüseyin'e bu tür vaatlerde bulunduğu yönünde bir takım ifadelere rastlanmaktaysa da bu ifadelerin doğruluk derecesi katıyet arz etmemektedir. Ancak gerek Milli Mücadele'nin başarı şansını artırma isteği ve gerekse Mustafa Kemal'in diğer Arap Liderleri ile olan ilişkileri ve Arap halkına yönelik olarak neşretmiş olduğu beyannameleri göz önüne alındığında Mustafa Kemal ve Milli Mücadele ileri gelenlerinin bu doğrultuda hareket etmiş olabilecekleri ve bunun da gayet tabii olduğu söylenebilir.

İSLAM BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİ

Türk Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Arap halklarının gerçekleştirmeye çalıştıkları önemli işbirliklerinden biri de İslam ülkeleri arasında bir İslam

84 F.O: 406/44, nr 261/2. 19 September 1920.

85 F.O: 371/5187. E-12131. 22 September 1920.

86 F.O: 406/44, nr 261/2. 19 September 1920; F.O: 406/45. s. 261-262. nr 141/I. 19 January 1921; F.O: 371/5187. E-12131. 22 September 1920.

Ülkeleri Birliği, İslam Ülkeleri Konfederasyonu veya İslam Birleşmiş Milletleri diye tanımlanabilecek olan siyasi dayanışmadır.

Bu yıllarda ilki Ankara Hükümeti'nin girişimiyle, Rusya dahil olmamak üzere, Osmanlı Hilafeti'nin himayesinde; ikincisi Rusya'nın girişimi ile ve yine onun himayesinde olmak üzere bir İslam Ülkeleri Birliği kurulması yolunda iki teklif yapılmıştır. Bu dönemde İslam Ülkeleri Birliği'ni gerçekleştirme fikrine yatkın bir politika takip eden Milli Mücadele liderleri, özellikle Mısır olmak üzere, İslam ülkelerindeki siyasi gelişmelerden oldukça etkilenmişlerdir⁸⁷.

XIII. Kolordu Komutanı Cevat Paşa, Batı Trakya dahil olmak üzere Osmanlı sınırları içerisinde bulunan ülkelerin, padişahın yönetiminde kalmasını, Irak, Suriye, Hicaz ve diğer Arap ülkelerinin ise kendi hükümetlerinin yönetimi altında olmasını, fakat aynı zamanda hilafetle bağlarının bir konfederasyonla sağlanmış olmasını ve Osmanlı sancağının, Amerikan bayrağındaki yıldızlar gibi federasyona dahil olan İslam ülkeleri Hükümetleri sayısınca hilal taşımasını... teklif etmiştir⁸⁸.

1920 yılının Aralık ayı başlarında, İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında ve Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Azerbaycan'daki Milli Mücadele temsilcisi M. Şevket (Esendal) Bey, askeri danışman Saffet Bey ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan oluşan bir Türk kurulu, İran, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Hive, Buhara, Türkistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir İslam Devletleri İttifakı oluşturmak suretiyle barışı sağlamak, siyasi, askeri ve savunma anlaşması yapabilmek ve aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu Müslümanlarının ortak menfaatlerini Batılı devletlerin saldırısı ile sömürge haline getirilmesinden muhafaza etmek amacıyla bir dizi girişimlerde bulunmuşlardır⁸⁹.

87 F.O: 371/8967.181777. Mustafa Kemal'in bu konuyla ilgili bir beyanatı için bak: Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 481-482.

88 Sonyel, *aynı eser*, c. I, s. 152.

89 F.O: 371/9290. 163125; *Aynı eser*, c. II, s. 51.

Esasen Doğu milletlerinin bir ittifak oluşturması teklifi Sovyet Hükümeti'ne Ankara Hükümeti tarafından yapılmıştır. Gerçekleştirilmesi öngörülen bu hareket ilk olarak Mustafa Kemal tarafından ortaya atılmış, fakat daha bu yöndeki planın gerçekleştirilmesine başlanmadan iki Hükümet arasında görüş farklılıkları belirlemiştir. Sovyet Dışişleri Afganistan'ın da ittifaka dahil edilmesi üzerinde ısrar etmiş, Mustafa Kemal ise bu görüşün hemen tahakkuk ettirilmesinin çok zor olacağını belirtmiş, bu noktada Sovyetlerin yapacağı ısrarın planın tatmin edici bir şekilde gerçekleşmesini geciktireceğini ifade etmiştir⁹⁰.

İngiliz kaynaklarına göre Mustafa Kemal'in Afganistan'ın Doğu Milletler Birliği'nde yer almasına karşı çıkmasının muhtemel sebebi o günkü Türk siyasetinin Afganistan'ı Batı tesirine karşı Orta Asya'da bir güç dengesi olarak tutmayı planlaması ve iki ülke arasında hızlı haberleşme vasıtalarının gerçekleştirilmesiyle alakalıdır. Bu hususta her ne kadar Mustafa Kemal ile Sovyet Hükümet'i arasında anlaşmazlık zuhur etmişse de aynı zamanda Afgan Hükümeti'ni ittifaka katılma noktasında ikna çalışmaları da devam etmiştir. Zira bu tarihte Afganistan hem Moskova ve hem de Ankara Hükümeti tarafından Pan-Asya siyasetinin temel taşı olarak kabul edilmiştir⁹¹.

Rusya'nın, kendisinin de katılımını öngören, benzer bir İslam Ülkeleri Federasyonu teklifi ise, Lozan Konferansı'nın açılışından kısa bir süre önce, Mustafa Kemal tarafından ret olunmuştur. Zira Milli Mücadele liderlerine göre gelişecek olan İslam Birliği siyaseti, Rusya'nın katılımı neticesi, Avrupa'da rahatsızlık ve düşmanlık doğurması ve Türkiye'ye büyük zararlar vermesi muhtemel olan ileriki daha fazlası ilişkilere tercih edilir bir durum arz etmemekteydi. Bundan dolayıdır ki, Anadolu'daki Pan-İslam propagandasına kazandırılan hız neticesinde Bolşevik propagandaya fazla bir ehemmiyet atfedilmemiştir⁹².

90 Aynı vesika.

91 Aynı vesika.

92 F.O: 371/8967. 181777.

İslam Ülkeleri Federasyonu'nu gerçekleştirme düşüncesini kuvvetlendiren bir diğer vasıta da Cemaatü'l-İslam diye bilinen ve daha ziyade halkı Arap olan ülkeler dahilinde Pan-İslamist siyaset gütmek üzere vücut bulan teşkilatın yeniden faaliyete geçirilmesi olmuştur. Cemaatü'l-İslam teşkilatının temel gayesi, her ülkenin kendi bağımsızlığını muhafaza etmesi prensibi dahilinde İslam ülkelerini hilafetin koruması altında birleştirmekten ibaretti. Fakat gerçekte ise bu ülkeler Türkiye'nin siyasi tesiri altında bulunacaklardı⁹³.

Cemaatü'l-İslam, Mustafa Kemal'in talebi üzerine, en yakın zamanda tüm İslam ülkeleri temsilcilerinin davet edileceği büyük bir İslami kongre düzenleme kararını almıştır. Kongre'de görüşülmesi kararlaştırılan maddeler şu hususlardan oluşmaktaydı:

- 1) Müslümanları alakadar eden genel İslami konuların tartışılması;
- 2) Hilafet meselesinin ele alınması;
- 3) Avrupa Milletler Birliği teşkilatına karşı, Türkiye'nin baş rolü oynayacağı, İslam Milletler Birliği'nin tesis edilmesi⁹⁴.

Cemaatü'l-İslam Türkiye'de, meşhur şair ve Sırat-ı Müstakim'in baş editörü ve aynı zamanda Burdur mebusu, Mehmed Akif (Ersoy) Bey'in başkanlığı altında yeniden faaliyete geçirilmiştir. Teşkilata ulema ve muhafazakarların da bulunduğu çok sayıda mebus ve yazar katılmıştır⁹⁵.

Teşkilatın programı, Kafkaslar, İran, Afganistan ve Orta Asya'da yeterli gelişmenin elde edilmiş olduğu göz önüne alınarak, daha ziyade Arap ülkelerinde yapılması düşünülen faaliyetlere münhasır olmuştur. İbn Suud'un kendi saflarına kazanılması için özel girişimlerin yapılmasına karar verilmiş ve bunun için Balkan Savaşı'ndan önce Yemen ve Trab-lusgarp seferleri sırasında Türk ordusunda hizmet görmüş ve dolayısıyla

93 Aynı vesika.

94 Aynı vesika.

95 Aynı vesika.

Arapları iyi tanımakla şöhret bulmuş olan Enver Paşa'nın can düşmanı Yarbay Aziz Bey görevlendirilmiştir⁹⁶.

Başlangıçta, Asya'da yer alan İslam ülkeleri delegeleri ve Kafkasya'dan gelecek olan temsilciler, kongrede ele alınacak konulardan birinin hilafet ve hilafet kurumunun yapısı ile alakalı bir takım unsurların değiştirilmesi olacağına muttali olmaları üzerine kongreye katılmayı reddetmişler ve dolayısıyla da toplantı yapılamamıştır. Fakat daha sonra kongrenin toplanabilmesi için yeniden girişimlerde bulunulmuştur. Tatbiki çalışılan bu plana göre tüm İslam ülkelerini temsil eden delegelerden oluşan bir Nihai Hilafet Komitesi oluşturulacaktı. İslam siyasetinin daha düzgün sürdürülebilmesi için her İslam ülkesi halife emrine özel bir temsilci gönderecek, bu atamaya karşılık olarak da her ülkeye hususi hilafet temsilcileri yollanacaktı⁹⁷. Mezkur komite, gerek dolaylı ve gerekse doğrudan olmak üzere, Müslüman dünyasını ilgilendiren konularla alakalı olarak halifeye gerekli tedbirleri alması noktasında siyasi tavsiyelerde bulunacaktı. Ayrıca komite genel olarak, İslam dünyasının ahlaki, dini veya maddi menfaatlerini ilgilendiren hususlarla alakadar olacaktı⁹⁸.

Komitenin yapması gereken esas görevlerinden bir diğerini ise sosyal ve ekonomik durumunu geliştirmek ve çağdaş gelişmeye paralel olarak kalkınmasını sağlamak amacıyla, İslam dünyasında entelektüel açıdan bir Rönesans yaşanmasını hızlandıracak raporlar sunmak olacaktı. Yine Müslüman halk arasında çalışma ortamını en güzel şekilde tanzim etmeye, üretim gücünü artırmaya ve son olarak da İslam dünyasının geleceğini refahlandırma noktasında müşterek ve metodik yardımlaşmalarda bulunulması için elinden geldiğince gayret edecekti⁹⁹. Bu nedenle, Nihai Komite üyelerinin seçiminde görüşlerinin alınması arzu edilen bir çok İslam ülkesi ileri gelenleri Ankara'ya davet edilmiş ve orada hususi bir komite oluşturulmuştur.

96 Aynı vesika.

97 F.O: 371/9290. 163125.

98 Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 481-482; F.O: 371/7883. 167284.

99 Aynı vesika.

Kayıtlara göre bu mutasavver Ankara Kongresi'nin tertip olunması Eşref Edib Bey'in Sebilürreşad'da yazmış olduğu bir makaleden ilhamla gündeme gelmiştir¹⁰⁰. Eşref Edib Bey tarafından hararetli bir üslupla kaleme alınıp imzalanan, genel olarak Hıristiyan ve Hıristiyanlığa çatan ve İslam dünyasını büyük bir İslam kongresinin Ankara'da toplanması için teşvikte bulunan bu makale yine Eşref Bey'in editörlüğü bulunduğu Sebilürreşad'da 13 Nisan tarihinde yayımlanmıştır¹⁰¹.

Mustafa Kemal Paşa mezkur makaleye muttali olunca Ankara'da dünya İslam devletleri temsilcilerinin iştirak edecekleri bir kongrenin tertiplenmesi için harekete geçmiştir. Bunun için o dönemin Matbuat Müdürlüğü Rağıp Bey'e bu yoldaki girişimlerin bir an evvel başlatılmasını ve bu işlerle alakadar olmak üzere yine o dönemin Şer'iye Vekili Bursalı Mustafa Fehmi Gerçekler, Meclis Başkatipli Recep Peker, yazar Eşref Edib ve şair Mehmed Akif'den oluşan bir heyetin teşkilini emretmiştir. Bu heyet Ankara İstasyon Binası'nda konuyu müzakere etmek ve gereken girişimlerde bulunmak amacıyla bir kaç defa toplanarak tüm dünya İslam milletlerine gönderilmek üzere beyanname ve davetiyeler hazırlamaya başlamıştır¹⁰².

Ankara'da böyle bir kongrenin toplanması yolunda yapılan girişimler, gerek Mustafa Kemal ile olan münasebetleri ve gerek kendilerine yapılan davet üzerine Kerbela Baş Müçtehid ve Necef Şeyhi tarafından olumlu karşılanmıştır. Necef Şeyhi, 24 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal'e gelen bir mektubunda, Ankara'da toplanacak olan kongreye tam yetkili bir delegenin gönderileceği vaadinde bulunmuştur¹⁰³. Afganistan Emiri ise idari reformlardan dolayı kongreye katılmayacağını, Afganistan'ı o tarihlerde terk etmesinin mümkün olmayacağı mazeretini bildirmiştir¹⁰⁴.

100 Eşref Edib, "Yeryüzünde Mevcut Bütün Müslüman Milletlere", Sebilürreşad, c. II, nr 497, ay. 4, yıl. 1338, s. 32-34.

101 Aynı makale. Ayrıca bak: **Hakimiyet-i Milliye**, 2. Sene, nr 130, 11 Mart 1921, s. 1.

102 Eşref Edib, "Müslüman Milletler Arasında İslam Kongresi", Sebilürreşad, c. III, nr 54, ay. 8, yıl. 1949, s. 50-52.

103 F.O: 141/433/10770. 181931; F.O: 371/5170. E-10707. 29 July 1920; F.O: 406/46. nr 97. 11 April 21.

104 F.O: 371/9130. E-4616/199/44. 5 May 1923).

İslami Kongre'nin toplanma planı Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa, Ankara Hükümeti Din İşleri Vekili Abdullah Azmi, Şeyh Senusi, Acemi Sa'dun Paşa, Diyarbakır bölgesi komutanlarından Cevad Paşa, Fevzi Paşa, Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han, İran Elçisi Mümtazüddeve, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abiloff'dan oluşan bir heyet tarafından ayrıca müzakere olunmuştur. Kongre tertip heyetinin yaptığı toplantıya bir çok mebus ve gazeteci de katılmıştır. Şeyh Senusi, Acemi Sa'dun Paşa ve Cevad Paşa Ankara'da olmadıklarından dolayı toplantıya şahsen katılamamışlar, ancak temsilcileri vasıtasıyla görüşlerini beyan etmişlerdir¹⁰⁵.

Ancak söz konusu bu kongre, toplantının yapılacağı yer konusundaki görüş farklılığından dolayı sonraki bir tarihe ertelenmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Afgan Elçisi bu kongrenin Kabil'de toplanmasını isterken, İran Elçisi de Tahran'da toplanılmasını istemiş ve bu noktada oldukça ısrarlı olunmuş, diğer taraftan Mustafa Kemal ise aynı derecedeki bir ısrarla bunun Ankara'da veya en azından Anadolu'nun bir başka şehrinde yapılması üzerinde durmuştur¹⁰⁶. Fakat daha sonraki tarihlerde Eskişehir mağlubiyetinin meydana gelmesi ve onu müteakiben siyasi ve askeri açıdan sıkıntılı günlerin daha da artması Mısır, Cezayir, Trablusgarb, Tunus, Hindistan, Afganistan, Azerbaycan, Suriye ve Irak gibi Asya ve Afrika Müslümanları murahhaslarından oluşacak böyle bir Dünya İslam Kongresi'nin Ankara'da toplanmasına engel olmuştur¹⁰⁷.

1921 senesinde Ankara'da toplanmasına çalışılan bu kongrenin işleri ile 1920 yılının sonlarına doğru Milli Mücadele hareketi sırasında bir süre için oluşturulmuş olan Gizli Servis'in riyasetinde ve Nisan 1921'de meclis başkan vekilliği görevinde bulunan Hamdullah Suphi Bey de meşgul olmuştur¹⁰⁸.

Ankara Hükümeti 1922 yılının başlarında Ankara'da olmak ve Mustafa Kemal'in başkanlığı altında toplanmak üzere diğer bir İslam Kon-

105 F.O: 371/7883. 167284.

106 F.O: 371/7889.

107 Aynı makale; *Hakimiyet-i Milliye*, 2. Sene, nr 130, 11 Mart 1921, s. 1.

108 F.O: 371/13826. 11 March 1929.

ferans'ının toplanması teklifinde bulunmuştur¹⁰⁹. Fakat böyle bir toplantının gerçekleştirilebilmesine ön hazırlık olmak üzere, yine Mustafa Kemal'in bir önerisi ve daha çok Suriye ve Filistinli Arap liderlerin çalışmalarlarıyla 15 Aralık 1922'de Kahire'de bir Arap Kongresi toplanmıştır. Kongre'de, Mustafa Kemal tarafından belirlenmiş olan, şu konular ele alınmıştır:

1) Daha önce halifenin idaresi altında bulunan Arap ülkelerinin oluşturacağı bir federasyon kurulması;

2) Mısır'ın bağımsızlığa kavuşturulması ve Süveyş Kanalı'nın muhafazası için askeri kuvvet sağlanması;

3) İngiliz kuvvetlerinin Mısır'ı derhal terk etmesi yolunda talepte bulunulması¹¹⁰.

Böyle bir kongre tertibine gidilmesi kararı, muhtemelen, Ankara Hükümeti'nin İslam ülkeleri ile olan münasebetlerini devam ettirme ve Milli Mücadele'nin tahakkuku için ele geçen her fırsattan faydalanarak Müslüman milletler arasındaki İslami hareketi artırma arzusundan kaynaklanmıştır. Bu nedenle de gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse diğer Milli Mücadele önde gelenleri Türkiye'nin bu dönemde İslam dünyasının lideri olması arzusunu taşımışlardır. Milli Mücadele sırasında gerçekleştirilmeye çalışılan ama olumsuz gelişmelerden dolayı neticesiz kalan Ankara Kongresi teşebbüsünü, başta Mustafa Kemal olmak üzere Milli Mücadele liderleri tarafından tatbikine çalışılan İslam devletleri arasında bir İslam Birleşmiş Milletleri veya İslam Devletleri Federasyonu oluşturma çabasının gerçekleşmesini kolaylaştırma unsuru veya bu yoldaki çalışmaların bir uzantısı şeklinde değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Bu dönemde takip edilmeye çalışılan İslam Ülkeleri Birliği yahut Federasyonu siyasetinin kabul edilen gayesi, Avrupa ordularının istilası al-

109 F.O: 371/7883. 167284.

110 F.O: 371/8967. 181777.

tında bulunan tüm İslam ülkeleri topraklarını ve halklarını bu durumdan bir an evvel kurtarmak ve tam bir bağımsızlığa kavuşmalarını garanti altına almak, hilafeti her İslam ülkesinin bağımsızlığının kabul edilen garantörü haline getirmek ve yine hilafeti aralarında dini olduğu kadar dünyevi birliğin de esası kılmak olarak gözükmektedir.

Yine bu dönemde böyle bir politikanın izlenmesine çalışılmakla özellikle Avrupa Devletleri'ne karşı askeri ve siyasi açıdan aleyhte olan mevcut durumdan kurtulmak ve dünya siyasetinde bir denge unsuru meydana getirme hedefi güdülmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal'in İslam Birliği planını gerçekleştirmeye çalışmak suretiyle takip ettiği bu siyasi organizasyon, bir taraftan halifenin dünyevi gücünün zayıflamasının doğurduğu memnuniyetsizliği kademe kademe gidermeye çalışmak, diğer taraftan ise kendi siyasi durumunu, istikbale matuf olarak, garanti altına almaya yönelik olarak gözükmektedir. Ayrıca böyle bir politikanın takibi neticesinde Batılı güçlerin hilafetten kaynaklanan sebepler dolayısıyla, İslam ülkelerinde meydana gelecek olan bağımsızlık hareketleri nedeniyle Türkiye'yi suçlamaya hakları da olmayacaktı. Bu konuda herhangi bir şikayet söz konusu olduğu takdirde Türk Hükümeti, Müslüman ülkelerin halifelerinin etrafında toplanarak bir birlik oluşturmalarının gayet tabii olduğunu, fakat Türk Hükümeti'nin başka bir devletin iç işlerine kesinlikle karışmadığını ve hiç bir şekilde toprak elde etme niyetinin de bulunmadığını rahatlıkla söyleyebilecekti.

Bu dönemde Türkiye ile İslam ülkeleri arasında imzalanmış olan ittifak anlaşmaları ile Batı emperyalizmine ve yayılcı siyasetine karşı dayanışma sağlanmış, bu vesile ile de İslam ülkelerinin içinde bulunduğu duruma bir an evvel son verilmek istenmiştir. İslam ülkeleri arasındaki işbirliği ve bu ülkelerin birliğini gerçekleştirme yolunda yapılan girişimler, neticeye ulaşıp ulaşılamaması bir tarafa, emperyalist devletlerin istilasından kurtulma ve bağımsızlıklarına kavuşma mücadelelerinde gerek Türkiye ve gerekse diğer İslam ülkeleri için hiç şüphesiz büyük faydalar sağlamıştır.

ÖZET

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu topraklarının galip devletler tarafından işgali söz konusu olmuştur. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da kurtuluş mücadelesine başlanmıştır.. Çeşitli araştırmacılar tarafından Anadolu'da başlatılmış olan Milli Mücadele hareketi askeri, iktisadi, sosyal ve sair yönlerden inceleme konusu yapılmıştır.

Bu dönemde gerek Mustafa Kemal ve gerekse diğer Ortadoğu halkları ve hükümetlerinin zaman zaman birlikte hareket ettikleri görülür. Bu müsterek hareketin muayyen sebepleri mevcuttur. Türk - Arap halkları ve hükümetlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin işgaline maruz kalmaları; yine Avrupa devletleri tarafından savaş öncesinde Arap halklarına bağımsızlık vaatlerinde bulunulmasına rağmen savaş sonrası bu vaatlere tamamiyle muhalif bir politikanın takip edilmesi ve bağımsızlık yerine işgallerde bulunulması; özellikle Birinci Dünya Savaşı nihayetinde ve antlaşmalar arifesinde Müslüman cemiyet ve temsilcilerinin İngiltere nezdinde Türkiye'nin istikbalini sorgulama girişimleri içerisinde olmaları Mustafa Kemal'i bu ülke veya bu ülkelerdeki gruplarla temas kurmaya, onlarla işbirliği içerisinde olmaya ve ittifak yapmaya veya yardımlarını elde etmeye itmiştir. Dolayısıyla da bu ve benzeri gelişmeler iki taraf arasında yakınlaşmayı artıran muayyen sebepler olmuştur.

İslam aleminin içinde bulunduğu bu durum ve bağımsızlığa kavuşma arzusu, kaçınılmaz olarak kendilerini dayanışmaya sevk etmiş, batı hakimiyet ve işgaline karşı İslam milletleri arasında haklı bir tesanüt ve itihah doğmuştur.. Bu durum ise, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları kadar, onları da Milli Mücadele ileri gelenleri ile faal bir surette teşriki mesaide bulunmaları gereği ile karşı karşıya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında buhususuna işaret etmiş, Haziran 1920 tarihine kadar uzanan bir zaman dilimi içerisinde, kendilerine muayyen önerilerde bulunduğu bir çok Arap liderleriyle antlaşma akdettiğini belirtmiştir.

Arap ve İslam dünyasının duygularını iyi bilen ve hilafet hareketinin, Müslüman ülkelerin ve Arap milletlerinin durum ve tutumlarının kendi mücadeleleri ve Yakın ve Ortadoğu politikaları açısından büyük önem taşıdığı uzun bir süredir bilincinde olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri, bu ülkelerin maddi ve manevi desteğini elde etmek için bir takım tedbirler almışlar, hudutlarına yakın ülkelerden başlamak üzere, doğuda Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'a kadar, batıda Arnavutluk; güneyde Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan; güney batıda ise Cezayir ve Fas'a kadar tüm İslam ülkelerini kapsayacak biçimde siyasi nüfuzlarını genişletmeye çalışmışlar; illi Mücadele esnasında Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenlenmesini; Hindistan, Afganistan, Azerbaycan ve Arabistan gibi İslam ülkelerinde beyannameler dağıtılmasını yararlı görmüşlerdir. Bu girişimlerin tabii bir neticesi olarak İslam ülkeleri maddi ve manevi yönlerden Milli Mücadele liderlerine ve dolayısıyla da Kurtuluş Savaşı hareketine yardımda bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Ele alınan bu çalışmada ise Milli Mücadele sırasında Irak, İran, Suriye, Libya, Hindistan, Yemen, Arnavutluk ve saire gibi Müslüman ülkeler ve Müslüman topluluklar ile olan münasebetler, yardımlaşma ve dayanışma çabalarına temas edilmek istenmiştir..

Anahtar Kelime: Milli Mücadele, Mustafa Kemal, İslam Ülkeleri, İslam, Din.

ABSTRACT**RELATIONS****BETWEEN TURKEY AND ISLAMIC COUNTRIES
DURING THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE**

As it is known after the First World War, Asia Minor had been occupied by the winner countries of mentioned war. Upon this event at the leadership of the Mustafa Kemal Pasha struggle of Turkish Independence had begun in Anatolia. This national struggle which begun in Anatolia has been examined by various researchers from different point of views.

During this struggle period it is seen that the Turkish National Struggle leader Mustafa Kemal Pasha and other Middle Eastern leaders and governments had made and shown common movements and behaviours time by time. There are some certain reasons of this common behaviours and movements. Turk and Arab nations and governments' becoming and facing with European states' occupation after the First World War; again while European states were promising to Arab nations a freedom future before the war but after the war their oppositions and occupations; especially at the end of the war and at the eve of the treaties Muslim organisations and representatives' questioning behaviours and in this directions their struggle against the England had forced to Mustafa Kemal Pasha to be in relations and to make some agreements with them and gain their aids. Thereupon these and other things had become reasons of the closing relations and solidarity.

Shortly mentioned case of the Islamic World and their eager to gain their freedom force them to be in solidarity and caused to share a common policy among the Muslim nations. Because of this fact, as much as Mustafa Kemal Pasha and his friends, other Islamic leaders have been in the need of a common struggle against the European powers. In one of his speech Mustafa Kemal Pasha had remarked this fact and with a number of

Arab leaders to whom Mustafa Kemal offered certain clauses had signed agreements in a period longed until 1920 June.

Knowing the ideas and feelings of the Arab and Islamic world and the movement of caliphate very well and being a long time at the conscious of the importance of the behaviours and status of the Muslim countries and Arab nations for Turkish National Struggle and Turkish policies toward Near and Middle East Mustafa Kemal and Turkish nationalists appealed to some factors in order to gain material and religious support of these countries. At the east, until the Caucasus, Iran, Afghanistan and India; at the west, Albania; at the south, Syria, Palestine, Egypt and Arabia; at the south west, until the Algeria and Fez, they tried to widen their political influence in a form that containing and covering all of the Islamic countries. They had saw useful to held some congress in Erzurum and Sivas and to distribute some printed materials in Afghanistan, Azerbaijan and Arabia and in some other countries. As a result of this policy Islamic countries and nations do not hesitate to help Turkish National movement either materially or spiritually.

In this article we tried to remark to relations and solidarity of the Iran, Iraq, Syria, Arabia, Libya, India, Yemen, Albania and some other countries and Muslim nations with Turkey during the Turkish National Struggle.

Key Words: Turkish National Struggle, Mustafa Kemal, Islamic Countries, Islam , Religion.